

- 128 מג. כדברים האלה, ועוד יותר, אומרים ומתפלספים על המספר שבע; ומפני הדברים האלה קבל את הכבודים הנעלים ביותר שבטבע, והוא נכבד גם בעיני האנשים החשובים ביותר שבין היוונים והברברים, העמלים בתורת המתמטיקה, ונתכבד ע"י משה חובב המדות הטובות, שחרת את יפיו בלוחות הקדושים ביותר של התורה ורשם במחשבותיהם של כל הנשמעים לו, בצוותו להם, שאחרי כל ששה ימים יבלו את השביעי (כיום) קדוש וימנעו ממעשים אחרים; עד כמה שהם נוגעים לבקשת מחיה ולמציאתה ויתמסרו רק לדבר אחד – לפילוסופיה, לשם תקון המדות ולשם בחינת-המצפון, אשר, בהיותה נתונה ומבוססת בתוך הנשמה, אינה מהססת מלהוכיח כמו שופט, בהשתמשה הן באיומים תקיפים יותר והן בהתראות נוחות יותר; במקרים, שנראה לה (לברינת-המצפון), שהם עשו רע במזיד – באיומים; ובמקרים של שוגג, מפני שהתנהגו בלא ראות מקודם – באזהרות, בכדי שלא יכשל שוב באותה הדרך.
- 129 מד. והנה, בסיימו את בריאת העולם בצורת אפילוג, הוא אומר: אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ, וכל עשב השדה טרם יצמח (בראשית ב', ד"ה). וכי אינו מציג לפנינו באופן ברור את האידיאות הבלתי-גופניות והמושכלות, שבחלקן עלה להיות החותמות של ההתגשמיות המוחשיות? שהרי, הוא אומר, כי לפני שהדשיאה האדמה היה בטבעם של הישים אותו הדבר עצמו, (כלומר) ירק, ועוד טרם צמח העשב בשדה, היה עשב בלתי-נראה. ברם, צריך להקיש, שהיו מקודם גם הצורות והמדות הישנות יותר של כל אחד מהדברים
- 5
- 10
- 15
- 20
- 130

שפירושו: כבוד, יראת-כבוד, הידור וכו'. השורש המשותף שלהם הוא, לדעתו, (seb) septem. הצורה hepta קדמה לה צורה אחרת septa, הניכרת עוד ברומית: septem.

23 עשב בלתי-נראה: פילון, שכל הציטטים שבספריו לקוחים מתוך תרגום ה-LXX, מפרש את הפסוקים בראשית ב', ד"ה, מתוך התרגום היווני, ברוח דעותיו הקודמות על בריאת העולם, לאמור: שיש הבדל בין העולם הנצחי המושכל שנברא מקודם ובין העולם המוחשי שנוצר אח"כ. השבעים לא הבינו את המלה "טרם" על בריה, ותרגומה לא במובנה הנכון "עוד

האחרים אשר החושים בוחנים אותם – שלפיהן נבראים בצורותיהם ונמדדים אלה שנתהו (אחר-כך). ואם גם אין הוא הולך ומונה חלק חלק את כולם בהמונם, מפני שהוא מקפיד – אם גם מִי־שהוא אחר – על קצור הלשון הנה; בכל זאת, הדברים המעטים הנאמרים הם דוגמאות הטבע של כל היקום אשר בלי דוגמה ראשונה בלתי־גופנית לא יהווה ולא ישרים שום דבר מאלה שבחוש.

131 מה. ובהחזיקו ברציפות (הדברים) ובשמרו על הקשר של המאוחרים עם המוקדמים, אומר הוא להלן: 'ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה' (בראשית ב', ו'). הפילוסופים האחרים אומרים, כי כל המים הם אחד מן ארבעת היסודות, שמהם נוצר העולם. אולם משה, הרגיל להסתכל ולתפוס היטב מאד, בעינים חודרות יותר, גם את הדברים הרחוקים – חושב, כי (רק) הים הגדול הוא יסוד, חלק רביעי של הכלי, שאותו מכנים הבאים אחריו 'אוקינוס' וסוברים, כי הימים אצלנו שמפליגים בהם יש להם רק גודל של נמלים; אבל את מִי־השתיה המתוקים הבדיל מִמִי־הים, בסדרו ובספחו אותם אל הארץ ובחשבו אותם לחלק ממנה ולא של הלה (הים) – מפני הטעם האמור לעיל, למען תתחבר (הארץ), כאלו בכבלים, באיכות המתוקה, בדרך של דבק מאחד. משום, שאילו נשארה חרבה, כי לא חדרה (לתוכה) לחות, ההולכת ונכנסת ברווחים דרך סדקים רבים – כי אז גם נתפרדה. ברם, היא מחוברת וקיימת, במקצת בכח הרוח המאחד, ובמקצת (בכחה) של הלחות, שאינה מרשה, כי תתיבש ותתפורר לפרורים קטנים וגדולים. זוהי סבה אחת, אך צריך להגיד עוד סבה הקולעת אל האמת כאל מטרה. שום דבר מילידי־האדמה לא יוכל להתהוות על פי טבעו בלי סובסטאנציה לחה. והנה מוכיחות (זאת) – זריקות הזרע, שהוא או לח כגון זה של בעלי־חיים, או שאיננו נובט בלי לחות, וכזה הוא זרע הצמחים. יוצא מזה

לא, אלא "לפני ש...". ויוצא, איפוא, כאילו מספר הכתוב, כי האלהים עשה ארץ ושמים וכן שיח השדה, עוד לפני שהשיח היה בארץ.

8 ואד : במקור היווני של פילון כתוב "מעין" לפי תרגום ה־LXX. 17 האמור

- ברור, כי מן ההכרח הוא, שהסובסטאנציה הלחה האמורה היא חלק האדמה היולדת הכלי, כמו אצל הנשים זיבת הנדה. כי לפי דברי חכמי הטבע, היא גם הסובסטאנציה הגופנית של העוברים. לדברים הנאמרים יתאים גם מה שיאמר: הטבע הצמיח לכל אם. 133
- 5 כחלק הנחוץ ביותר, דדים נובעים, בהכינו מראש יפה, מזונות למי שעתידי להולד. ואם בודאי היא גם הארץ, ולכן טוב היה גם בעיני הקדמונים, לקרוא אותה דימיטירי, בהרכיבם את השם "מיטיר" ו-"גי".
- 10 אכן, כפי שאומר אפלטון, לא הארץ מחקה את האשה, אלא האשה את הארץ, ובצדק רגילה כת המשוררים לכנות אותה "אם-הכל".
- 10 הפוריה והנותנת הכל, מאחר שהיא הסבה להתהוותם ולקיומם של כל הדברים: בעלי-החיים והצמחים גם יחד. בצדק, איפוא גם לארץ, הישישה ביותר והפוריה ביותר שבאמהות, הצמיח הטבע כעין דדים: פלגי נהרות ומעינות, בכדי שגם הצמחים יושקו וגם לכל בעלי-החיים ימצא משקה בשפע.
- 15 מו. אחרי זה הוא אומר, כי: יצר «האלהים את האדם». בלקחו «עפר מן האדמה, ויפח באפיו נשמת חיים» (בראשית ב', ז). הוא מראה גם בזה באופן ברור מאד, כי יש הבדל גדול מאד בין האדם שנוצר כעת, ובין (האדם) שנברא מקודם בצלם אלהים. שכן, הנוצר הוא מוחש, כבר יש לו חלק בתכונה, מורכב מגוף ונשמה, גבר או אשה, 20 בן-תמותה מטבעו. אבל זה שלפי הצלם – אידיאה ידועה, או מין, או חותם, מושכל, בלתי-גופני, לא זכר ולא נקבה, בלתי-חולף מטבעו.
- 135 אך, הוא אומר, שהמבנה של האדם המוחש והיחיד מורכב מסובסטאנציה דומה לאדמה ומרוח אלהים. כי, הגוף נתהוה ע"י כך, שהאמן לקח

לעיל: סעיף 38. 7 דימיטיר... ו"ג"י: "מיטיר" ביוזנית – אם; "ג"י" – ארץ. למלה "די" שבדימיטיר – אותה ההוראה כמו ל"ג"י, לפי האטו'מולוגיה העממית. 8 שאומר אפלטון: ע' הַנְּקָטוֹס, 238a.

15 יצר ... (בראשית ב', ז): הפסוק לא הובא כאן לפי הנוסח המדויק שבתורה. במקור כתוב "וייצר ה' אלהים" ברם פילון וה-LXX השמיטו את המלה ה' המלה "בלקחו" נוספה. 18 שנברא ... בצלם אלהים: פילון מדגיש את ההבדל שבין הפסוק בראשית א', כ"ז "ויברא את האדם וגו'" ובין הפסוק בראשית ב' ז' "וייצר ה' אלהים". הראשון מוטב, לדעתו של פילון, על

עפר ויצר ממנו צורה אנושית; והנשמה – לא (נתהוותה) כל-עיקר מאיזה נברא. אלא מתוך האב וההגמון של הכל. כי מה שנפח בו לא היה אלא רוח אלהים. ששלחה מטבעה המאושר והמבורך ההוא סניף (ויסדה) את משכנה כאן. לטובת המין שלנו. בכדי שאם גם יהיה (המין) בן-תמותה בנוגע לחלקו הנראה. הרי יהיה בן אלמות 5 בנוגע (לחלקו) הבלתי-נראה. לפיכך, יכול מי-שהוא גם להגיד לנכון. שהאדם הוא הגבול בין טבע שיש בו תמותה ובין טבע שאין בו תמותה. משום שיש לו חלק בכל אחד מהם במדה הנחוצה. והוא נתהווה גם בן-תמותה וגם בן-אלמות: בן-תמותה ביחס לגוף, וביחס 10 לנשמה – בן-אלמות.

136 מן. כרם, האדם הראשון ההוא, יליד-האדמה, האב הקדמון של כל המין שלנו, נברא, כנראה לי, מעולה בשניהם: גם בנשמה וגם בגוף, ובמדה מרובה עלה על אלה שבאו אחריו ביתרונות שבשניהם (נשמה וגוף). שכן היה באמת הטוב והיפה ממש. יכול מי-שהוא להקיש על צורתו היפה של גופו על-פי שלשה (דברים). שהראשון 15 מהם הוא זה: כאשר רק נראתה האדמה שנוסדה זה עתה, ע"י הבדלת המים הרבים שנקראו ים, יצא – שהחומר ההיולי של הנולדים היה בלתי-מעורב, בלתי-מוזיף וטהור, וגם ניתן להמתח וטוב לעבוד, והדברים שנעשו ממנו היו, כמובן, בלי שום פגם. הדבר השני: בודאי, 20 לא בקחתו עפר מחלק האדמה שבא לידו – רצה האלהים ליצור אנדרטא בדמות-אדם זו מתוך שקידה עליונה; אלא הבדיל את המשובח מכל האדמה, מן החומר ההיולי הטהור – את החלק הטהור ביותר והמוזקק במדה מרובה מאד, מה שהתאים ביותר בשביל התקנתו. אכן, הוא נבנה כעין בית או משכן קדוש של הנשמה 25 הנבונה, שאותה עתיד היה לשאת בתור תמונה, אשר מכל התמונות

האדם המושכל, והשני – על האדם המוחש. 5 בן-תמותה ... בן-אלמות: השה מדרש הנעלם ב"ח, בראשית צ"ה: // ארעא וקוב"ה דאשתתפו כחודא למעבר ליה, ובגיניה אמר נעשה אדם, דקוב"ה אמר לה: עשי את הגוף ואנא נשמתא".

14 הטוב והיפה ממש: השה מדרש תרשא ז': // ועוד מצינו שכתב עליו שהיה מלא חכמה ותבונה, שנאמר (יחזקאל כ"ח, י"ב-י"ג) מלא תכמה וכליל יופי בערן גן אלהים היית".

- 138 היא הדומה ביותר לאלהים. והדבר השלישי, שאין לו אפילו השואה לאלה (השנים) שנאמרו: היוצר היה משובח גם בכל יתר המובנים וגם באמנותו, באופן שכל אחד מחלקי הגוף, גם בתור פרט כשלעצמו היה בעל פרופורציות מתאימות, וגם ביחס לחבור של הגוף כולו נעשה בדיוק מתוך התאמה יפה. ויחד עם הסומטריה הוסיף ליצור גם את מלוא הבשר וגם קשט את צבעו בגוון טוב, כי רצה, שהאדם הראשון יראה יפה מאד, עד כמה שאפשר.
- 139 מח. אולם, שגם ביחס לנשמה מצוין היה—ברור הדבר, כי מסתבר, שלא השתמש (האלהים) לשם התקנתה בשום דוגמה אחרת מאלה שנמצאו ביצירה, אלא רק בתבונתו הוא, כפי שאמרתי, לפיכך הוא אומר, שהאדם נהיה כדמותו וחיקויו, כשהפיה באפיו; וכאן מקום החושים, שעל ידם נתן הבורא נשמה לגוף; ואחרי שהמליך בתוכו למלך את התבונה, מסר לחלק ההגמוני (שבנשמה) את (החושים), שישרתו אותה בתור נושאי-כליה לשם תפיסת הצבעים והקולות; וכן הטעמים והריחות, וכיוצא בהם, אשר בלי חוש לא יהיה בכחו (של החלק ההגמוני) לקלטם מעצמו בלבד. והנה, מן ההכרח הוא, שחוקיה של דוגמה יפה ביותר — יהיה (גם הוא) יפה מאד. אכן, תבונת-אלוה טובה גם מן היופי עצמו — והוא היופי שבטבע — ואין היא מפוארת ביופי, אלא היא עצמה הפאר, אם יש להגיד את האמת, הנהדר ביותר של (היופי).
- 140 מט. כזה, דומני, נתהווה האדם הראשון, בגופו ובנשמתו, בעלותו על אלה שישנם כיום, ועל אלה שלפנינו — על כולם יחד. שכן התהוותנו — מאנשים, אבל אותו יצר האלהים; והנה, במדה שמצוין יותר העושה, בה במדה טוב יותר הנברא. כי כשם שהפורח תמיד טוב יותר מן המזקין והולך, בין אם הוא בעל-חיים, בין צמח, בין פרי, בין דבר-מה אחר מן הדברים שבטבע, כך מסתבר, כי האדם שנוצר הראשון היה פסגת כל המין שלנו, ואלה שבאו אחריו שוב לא פרחו וגדלו באופן דומה, שכן הדורות הבאים מקבלים תמיד גם

7 יראה יפה ... שאפשר: ע' שמות רבה כ"ג (י"ג): "נאה שבכריות — אדם"

10 כפי שאמרתי: ע' לעיל, 135, 137.

- 141 צורות וגם כחות כהים יותר. וראיתי, שדבר זה נעשה אצל הפְּלִסְטִיקָה והציירות. כי החקויים הם גרועים מן הטפוסים הקדמונים. והדברים המצוירים או המפוסלים לפי החקויים הם עוד הרבה יותר (גרועים) משום שהם רחוקים מאד מן הראשית. והופעה דומה מראה גם האבן המגנטית. שכן, בטבעות-הברזל זו הנוגעת באבן עצמה 5 נחזקת באופן חזק ביותר, והשניה (הנוגעת) בנוגעת (נחזקת) במדה חלשה יותר; אך גם שלישית תלויה בשניה, ורביעית בשלישית, וחמישית ברביעית, ואחרות באחרות, בשורה ארוכה, נאחזות יחד, ע"י כח־משיכה אחד, אך לא באותה המדה. כי תמיד אלה התלויות הרחק מן הראשית נחלשות. משום שהמשיכה הולכת ונעשית רפויה יותר ואין 10 היא יכולה לרתקן יותר במדה שוה. והנה, דבר דומה, נדמה לי, אירע גם למין בני־האדם, באשר בכל דור הם מקבלים כחות ותכונות כהים יותר, הן של הגוף והן של הנשמה.
- 142 אם נאמר, שהאב הקדמון ההוא הנהו לא רק האדם הראשון, אלא גם אזרח העולם היחידי, נדבר בלי כל שקר. כי העולם היה 15 לו גם בית וגם עיר – היות ולא נבנה עדיין שום בנין, מעשה ידי אדם, מחומר של עצים ואבנים, – ובו הוא גר כאלו במולדת, מתוך שלזה גמורה, ורחוק מפחד, מאחר שנתכבד בהגמוניה על הדברים שעל פני האדמה, וכל אלה שהם בעל־תמותה התרפסו לפניו וחונכו או נאלצו לציית לו כמו לשליטי, והוא חי חיי־נועם של שלום ללא־ 20 מלחמה, בלי פגם.
- 143 ג. אך, מכיון שלכל עיר מסודרת ע"י חוקים יש משטר, הרי בהכרח על אזרח־העולם היה להשתמש באותו המשטר, שבו (השתמש) גם כל העולם כולו. ומשטר זה הוא – התבונה הישרה של הטבע, המכונה בשם יותר נכון 'משפט', בהיותו חוק־אלוהי, שלפיו חולק לו לכל 25 אחד ואחד מה ששייך לו ומה שמגיע לו. נחוץ היה, שעוד לפני האדם יהיו אזרחים ידועים של אותה העיר ואותו המשטר, היכולים להקרא בצדק 'אזרחים גדולים', כיון שזכו לשכון בתוך ההיקף הגדול ביותר,

12 בכל דור ... כהים יותר: השוה שבת ק"ב, ע"ב: "אם הראשונים בני מלאכים, אנו

בני אנשים וכו'".

- 144 ונרשמו (כאורחים) במשטר הגדול והמשוכלל ביותר. ואלה מי הם, אם לא הוויות בעלות-תבונה אלוהיות, מהן בלתי-גופניות ומושכלות, ומהן לא חסרי-גופים, וכאלה הלא הם הכוכבים? בהתהלך (האדם) אתן ובהיותו בחברתן, בלה (את הזמן), כמובן, מתוך אושר טהור. 5 בהיותו קרובו ובן-משפחתו של ההגמון, – מאחר שנשתפכה עליו בשפע רוח האלהים, – שקד לדבר ולעשות הכל לנחת-רוחו של האב והמלך, בלכתו אחריו בעקבותיו בדרכים, אשר המדות הטובות סוללות אותן כדרכי-המלך, משום שניתן להתקרב אליו רק לאותן הנשמות, החושבות כתכליתן את ההדמות לאל היוצר.
- 145 נא, והנה, על היופי – ביחס לשניהם: לגוף ולנשמה – 10 של האדם שנתהוה הראשון, נאמר, אם גם הרבה פחות מן האמת, אך למצער עד כמה שאפשר היה לפי כחנו. אולם הנולדים אחריו, הרי מן ההכרח הוא, מפני שיש להם חלק במהותו, שישמרו, לפחות, את הרשמים, ולו גם כהים, של הקרבות אל האב הקדמון. ואיווהי 15 הקרבות? כל בן-אדם מקורב, בנוגע לנפשו, לתבונה האלוהית, משום שנוצר כטופס, או קטע, או נוגה, של הטבע המאושר; ובנוגע למבנה גופו (מקורב הוא) לעולם כולו, כי מעורב הוא ומורכב מאותם (היסודות כמו העולם כולו): אדמה, מים, אויר ואש, באשר כל אחד מהיסודות

9 ההרמות לאל היוצר: האדם הראשון נוצר ונכנס אל העולם, המסודר בצורת עיר או מדינה, על מנת שיהיה אורח בו, דוגמת האורחים האלהיים שלפניו. העולם ומשטרו מתוארים אצל פילון לפי תורת הסטואים, לאמור: הקוסמוס מתנהל ע"י ὀρθός λόγος (orthos logos), התבונה הנכונה או הישרה, שהיא החוק הנצחי בו והאורח של העולם הסטואי, החי בהתאם לטבע (פי' לעיל 3), חי גם בהתאם ללוגוס הפועל בקוסמוס, והוא החכם הסטואי. וכזה הוא, לפי תארו של פילון, האדם הראשון. כאורח-הקוסמוס הסטואי, הוא הולך ומתקרב בדרכי חייו לאלהים.

17 כי מעורב ... ואש: הרכבת האדם מארבעת היסודות היא דעתם של הפורטגוריים, הסוברים כי "העולם הגדול" (המאקרוקוסמוס) והעולם הקטן (המיקרוקוסמוס-האדם) מורכבים מאותם היסודות. דעות דומות נמצאות גם אצל תו'ל. עי' סנהדרין ל"ח, ע"א: "היה ר' מאיר אומר: אדם הראשון מכל העולם כולו הוצבר עפרו". השוה פרקי דר' אליעזר, פ' י"א. ע"ד ארבעה היסודות השוה במדבר רבה י"ד, (כ"ד): "כנגד ד' טבעים שברא מהם הקב"ה העולם; הג' הם עליונים זה למעלה מזה, והד' הוא התחתון הכבד שבכולן, ואלו

- 147 הכניס את חלקו הקצוב לו לשם הספקת החומר המשוכלל ביותר. שאותו צריך היה היוצר לקחתו. כדי ליצור צלם נראה זה. ונוסף על זה הוא חי בתוך כל (היסודות) הנאמרים כאלו במעונות השייכים והקרובים לו מאד. מחליף את המקומות וסר פעם (ליסוד) זה ופעם לאחר, עד שבצדק גמור אפשר להגיד, כי האדם הוא הכל: בעל-חיים שביבשה, 5 שבמים, בעל-כנפים ושוכן-שמים. כי עד כמה שהוא גר והולך עלי אדמות – הרי הוא בעל-חיים שביבשה; עד כמה שהוא טובל ושט ויורד ים לעתים תכופות – הרי הוא בעל-חיים שבמים; – סוחר-ימים ובעל-אניות וצייד-חלזון וכל אלה שיוצאים לציד הצדפות והדגים הם הוכחה ברורה ביותר בשביל האמור –; עד כמה שהגוף, 10 בהתרוממו מעל לאדמה, מגביה עוף – יכולים לאמור עליו בצדק, שהוא משוטט באויר; ונוסף על זה הוא גם שוכן-שמים, שכן עי ההגמוגי ביותר שבחושים, הראיה, הוא מתקרב אל השמש והירח ואל כל אחד מיתר הכוכבים, כוכבי-הלכת וכוכבי-השבת.
- 148 נב. ויפה מאד יחס (משה) גם נתינת השמות (לאדם) הראשון. אכן, זהו מפעלה של החכמה ושל המלכות, והרי הלה חכם (היה). לומד מעצמו ומלומד מתוך עצמו – הן נוצר בידי אלוה! – ונוסף על זה, גם מלך. ונאה לו להגמוני, לתת שמות לכל אחד מן הנכנעים לו. כח-ממשלה יוצא מן הכלל היה לו, כמובן, לאדם הראשון הזה; 20 שאותו יצר האלהים בשקידות וזכהו במקום השני במנות אותו לאיפרקוס שלו ולהגמוני על כל האחרים. שהרי אפילו אלה שנולדו אחרי דורות כל-כך רבים, אם גם המין כבר נחלש מחמת התקופות הגדולות של הזמנים, בכל זאת עודם מושלים (בבעל-החיים)

הן הארץ ... המים ... האויר ... והאש". השוה גם מדרש הנעלם בז"ת, בראשית, ל"א: "תדע לך, שהבורא יתברך ברא האדם וברא אותו בצלם ובצורה והכינו מד' דברים מובדלים זה מזה: מאש, מרות, ממים ומעפר". 1 החומר המשוכלל ביותר: במקור αὐτάρκης (autarkes) – המספיק לעצמו ואינו זקוק לשום דבר נוסף.

22 אם גם המין ... הבלתי-נבונים: השוה זוהר בראשית ל"ג: "לא משתני דיוקניה לעלם מדיוקנא דאדם הראשון, וכין דדיוקנא דאדם אתרשים ביה, שליט על כל בריין דעלמא".

- הבלתי־נבונים, כאלו שומרים הם על לפיד הממשלה והשלטון, שנמסר להם מן הראשון. הוא (משה) אומר, אפוא, כי האלהים 149 הביא אל האדם את כל בעלי־החיים, ברצותו לראות, איזה כנויים יתן לכל אחד מהם, לא מפני שפקפק בזה – אכן, אין דבר בלתי־יודע לאלהים, – אלא מפני שידע את הטבע הנבון שבבן־תמותה, 5 כי התקינו שיהיה מתנועע מעצמו, למען ש(הבורא) עצמו יהיה בלתי־משתתף במדה הרעה. והוא בחן אותו כמו מדריך את תלמידו, בעוררו את הכשרון שבנפשו ובקראו אותו להראות את מעשיו הוא, כדי שיתן מעצמו את השמות – ולא בלתי־יאים ובלתי־מתאימים, אלא (שמות) המגלים היטב מאד את התכונות של הדברים הנמצאים. כי הוא, הואיל 150 ועדיין בלתי־עכור היה הטבע הנבון שנמצא בתוך הנשמה, ועדיין לא חדרה לתוכה שום חולשה, או מחלה, או הפעלה – קלט (לתוכו) את המושגים הטהורים ביותר של הגופים והדברים ויצר את השמות הקולעים, משום שניחש היטב מאד את המסומן (בהם) באופן שבבת־אחת נאמרו וניכרו הטבעים שבהם. כך הצטיין הוא בכל (הדברים) 15 היפים, בהגיע עד לעצם קצהו של האושר האנושי.
- נג. ברם, הואיל ושום דבר שבבריאה אינו קבוע, ובני־ 151 תמותה מקבלים בהכרח תמורות ושנויים, צריך היה, שגם האדם

1 לפיד ... מן הראשון: באתונא גוהגים היו לחוג תגים של כמה אלים ע"י מרוץ לפידים. הללו היו נמסרים בשעת ריצה מאיש לרעהו בתוך קבוצת המתחרים שעמדו במרחק ידוע זה מזה. הלפיד היה עובר בידי כל המשתתפים, מן הראשון ועד האחרון, והלה היה מביא את הלפיד לנקודה הסופית במרוץ. מרוץ זה נזכר גם אצל אפלטון, מדינה 328a. 2 כי האלהים ... לכל אחד מהם: רמז לבראשית ב', י"ט. 6 בלתי משתתף במדה הרעה: כפי שמבואר לעיל 75, ניתנה לאדם האפשרות להחליט החלטה חפשית בנוגע למעשיו הטובים והרעים. בבריאת האדם שתף אלהים את משרתיו, כדי שלא ליחס את המעשים הרעים להשפעתו הוא, כי אם להשפעת משרתיו בעת בריאת האדם. אי-השתתפותו של אלהים בבריאת הרע שבאדם נזכרת כאן דרך אגב. 13 ויצר את השמות ... : לסעיפים האחרונים ע"י מדרש תדשא, ז': "שכן מצינו שקרא שמות לכל היצורים מן חכמה גדולה שנתנה לו". השוה גם במדרב רבה, י"ט, (ג): "מה היתה חכמתו של אדוה"ר? אתה מוצא שבקש הקב"ה לבראו נמלך במלה"ש ... א"ל אדם שאני רוצה לבראות, חכמתו מרובה משלכם. כינס כל בהמה חיה ועוף, העבירן לפניו ... א"ל מה שמותן של אלה, אמר: לזה נאה לקרות שור ולזה ארי ולזה סוס ולזה חמור ולזה גמל ולזה נשר".

- הראשון יטעם דבר-מה מן הרעות. והנה, הגורם לחיי-חסא – נעשית לו האשה. שכן, כל זמן שהיה אחד, דומה היה ביחידותו לעולם ולאלהים, והטביע בנשמתו את רשמי-טבעו של כל אחד מהם – לא את כולם. אלא רק אלה מהם, שהתרכובת בת-התמותה יכולה היתה לקלוט לתוכה. אולם, אחרי שנוצרה גם האשה, התבונן בדמות השה ובצורה 5 הקרובה לו, עלו למראה זה, ובגשתו אליה ברך אותה. והיא, מכיון שאינה רואה שום בעל-חיים דומה לה יותר ממנו, הרי היא שמחה ומשיבה לו דבור מתוך צניעות. והאהבה, שנתוספה אחר-כך, מביאתם יחד, כאלו שני חצאים נבדלים של בעל-חיים אחד, ומחברת אותם לאחד, וקובעת בתוך כל אחד מהם את התשוקה להתחברות זה 10 עם זו לשם הולדת (יצור) הדומה להם. אך תשוקה זו הולידה גם את עונג הגופים, אשר הוא הוא הראשית למעשי אי-ישר ולעברות על החוק, שבגללו מחליפים את החיים האלמותיים והמאושרים בחיי-התמותה והבלתי-מאושרים.
- 15 נד. והנה, כשהגבר היה עוד חי חיים בודדים, לפני שנוצרה האשה. מספר הספורי, שניטע ע"י אלהים פרדס, שלא היה דומה כל-עיקר לאלה אשר אצלנו. כי, היער של אלה (שאצלנו) הוא חסר-נשמה, מלא עצים ממינים שונים, מהם ירוקים תמיד לשם תענוג בלתי-פוסק בשביל הראיה, ומהם פורחים בנעוריהם ומבלבלים בתקופות האביב, ואחדים נושאים 20 פרי מעודן בשביל בני-אדם, לא רק לשם הצורך ההכרחי בשביל המזון, אלא גם להנאה יתרה של חיים מפונקים, ואחדים (נושאים) פרי בלתי-מעודן, והוא, בהכרח, נועד בשביל החיות. ברם, בפרדס האלוהי היו כל הצמחים בעלי נשמה ותבונה, נושאים בתור פרי את המדות הטובות, – ונוסף על זה דעת בלתי-מושחתה וחריפות, שבעזרתן ניכרים הטוב והרע – ואת החיים מחוסרי-מחלות ואת אי-הכליון, וכל מה שדומה במהותו 25 לדברים האלה. ברם, נדמה לי, כי אלה הדברים יש לחקור יותר בדרך

1 הגורם ... האשה: השה סנהדרין ל"ח, ע"א: "מי פתי יסור הנה חסר-לב – אמר

הקב"ה: מי פתאו לזה – אשה".

16 מספר הספורי ... פרדס: הכונה לבראשית ב', ח' ואילך. 21 בלתי-מעודן:

כך יש לקרוא. ע' נספחות. 24 הטוב והרע: רמז לבראשית ב', ט'.

- סו'מבולי. מאשר באופן פשוט. כי עצי החיים והדעת גם לא הופיעו עוד מקודם עלי אדמות. וגם אין הדבר מתקבל על הדעת שיופיעו להבא. אלא, כפי הנראה, מרמו (משה) בענין הפרדס על החלק ההגמוני שבנשמה אשר הוא מלא רבבות רעיונות – כאלו צמחים; ובעץ החיים (מרמו) על הגדולה שבמדות הטובות. יראת-אלהים, שעל ידה נעשית הנשמה אלמותית; ובעץ הדעת טוב ורע – על הבינונית (שבמדות הטובות), ההכרה, שעל ידה נבדלים הדברים המתנגדים זה לזה על פי טבעם.
- 5
- 155 נה. והנה, כאשר קבע את הגבולות הללו בתוך הנשמה, החבונן כשופט לאיזה צד תטה ותלך. וכאשר ראה אותה מכרעת לצד העון ומזלזלת ביראת-אלהים ובקדושה, שמהן באים ומתהווים חיים נצחיים – השליכה בצדק מלפניו ויגרשנה מתוך הפרדס, ולא נתן לה, לנשמה, שחטאה חטאים בלתי-נרפאים ושאינן להם תקנה, שום תקוה של שיבה להבא, אחרי שגם הגורם לאונאה היה ראוי לגנות
- 10
- 156 ללא מדה, שאין מן הראוי לעבור עליו בשתיקה. מסופר, שהרמש הארסי ויליד-האדמה הוציא מלפנים קול של בן-אדם, ובגשתו פעם לאשתו של האיש שנוצר הראשון, גדף אותה על מתינותה וזהירותה היתרה; שכן היא פקפקה וסרבה לקטוף פרי יפה מאד למראה וערב מאד ליהנות ממנו, ונוסף על זה – גם מועיל ביותר, שעל ידו תוכל לדעת גם את הטוב וגם את הרע. והיא מבלי לחקור – מתוך דעתה הבלתי-בטוחה והבלתי-קבועה –, הסכימה ואכלה מן הפרי ונתנה גם לאישה עמה; ודבר זה הפך ושינה את שניהם לפתע פתאום והשליכם מתום וישר אפים לתוך חטא. על זה כעס האב – אמנם ראוי היה המעשה לעורר את כעסו, מאחר שעברו על פני עץ החיים הנצחיים, השכלול של המדה הטובה, שממנו יכלו לזכות לחיים ארוכים ומאושרים, ובחרו להם חיים חולפים וחייתמותה, לא חיים כִּי־אם זמן חולף מלא אסונות. – וגזר עליהם את העונשין הראויים.
- 20
- 25
- 157 נו. אולם הדברים האלה אינם יצירות המו'תוס, שבהן שמחה כת הפיטנים והסופיסטים, אלא דוגמאות של טפוסים, הקוראות לאלגוריה, בהתאם לבאורים (הניתנים) ע"י מחשבות נסתרות. והנה
- 30

אם ילך מי־שהוא אחרי ההשערה הטבעית, יגיד לנכון, שהנחש האמור הוא סמל התאוה; ראשית, הואיל והוא בעל־חיים מחוסר־רגלים ונופל כפוף על גחונו; ושנית, הואיל והוא משתמש ברגבי אדמה למזונו; ושלישית, הואיל והוא נושא אתו, בתוך שניו, את הארס, שבו הוא רגיל להמית את הנשוכים. והנה, בחלקו של בעל־התאוה לא נגרע מאומה 5 מן הדברים האמורים. אכן, מועק ונגרר למטה, מרים הוא בקושי את ראשו, משום שאי־ההתאפקות מפילתהו ומכשילה אותו. והוא ניזון לא במזון־שמים, שהחכמה מגישה אותו לאוהבי־ההסתכלות במאמריה ובמשפטיה, אלא (במוון) הנצמח מתוך האדמה לפי תקופות השנה, שממנו 10 (באות) שכרות וגרגרות וזוללות, המרחיבות עוד יותר ומלהיבות את תאוה־הבטן, ונוסף על זה הן מגדילות ומרחיבות גם את התאוות שמתחת לכרס. והרי הוא מלקק את צמלם של מתקיני המאכלים ושל הטבחים, ובסבבו ראשו במעגל, הוא מתמתח, כדי לקבל את ריח־הצלי (הבא) מן התבלין, וכל־אימת שהוא מסתכל בשולחן מלא, הרי הוא מתנפל ומשתער כולו על (המאכלים) הערוכים, שואף להתמלא מכולם בבת־אחת, 15 כשמתרתו אינה השובע, אלא – שלא ישאר שום מאכל מן הערוכים. מעתה: לא פחות מן הנחש הוא נושא בתוכו את הרעל בשניו. שכן, הללו 159 הן משרתיה ועבדיה של הרעבתנות, משום שהן חותכות וכותשות כל מה שראוי לאכילה, ומגישות זאת בראשונה ללשון, השופטת על הטעמים, לשם הכרעה, ואחרי־כן – ללוע. ברם, חוסר־מדה במזונות 20 ממית מטבעו ומרעיל, משום שאינו מרשה את העכול, מחמרת התקפת (המזונות) ההולכים ונכנסים, שבאה לפני שהוצאו המיצים מן הקודמים. אך נאמר, שהנחש הוציא קול אנושי, מפני שהתאוה 160 משתמשת ברבבות מגינים ולוחמים־חלוצים, המקבלים (על עצמם) את הדאגה וההגנה עליה והמעזים להורות, שהיא (התאוה) כבשה לה את השלטון על כל הדברים, הקטנים והגדולים, בלי שום יוצא־מן־הכלל בהחלט. 25 נז. שהרי הפגישות הראשונות של הזכר עם הנקבה – התאוה 161 משמשת להן מדריך, וההזרעות והלידות מתהוות על ידה; וגם הנולדים

25 כבשה לה ... בהחלט: פילון מתכוון לתורת האפיקוריים, תורת ההידוניסמוס, שהיא

- אינם קרובים, מטבעם, תחילה לשום דבר—אלא לה (לתאוה). שמחים בתאוה ואינם מרוצים מן ההיפך. מכאב. לפיכך גם העובר שנולד מתחיל בוכה. הואיל והוא, כמובן, חש כאב מן הצנה שמסביב. שכן, ביצאו לפתע פתאום ממקום חם מאד ולוהט ביותר אשר ברחם, שבתוכו היה חי זמן רב, לתוך האויר, במקום קריר ובלתי-רגיל בשבילו—
- 5 הרי הוא נבהל, ובכיו נותן הוכחה בהירה ביותר למכאובו, ולזה שהוא בלתי-מרוצה מכאבו. וגם אומרים, שכל בעל-חיים שואף לתאוה, כאלו 162 לתכלית הנחוצה והחשובה ביותר—ויותר מכולם האדם. כי (בעל-חיים) האחרים שואפים אליה רק ע"י הטעם וע"י מכשירי ההולדה, ברם האדם—גם ע"י החושים האחרים, ברדפו אחרי הדברים, שיש לראותם 10 ולשמעם, עד כמה שהם יכולים להספיק הנאה לאזניו ולעיניו. ונאמרים גם דברים אחרים, רבים מאד, לשם תהלת הפעלה זו, ולשם הוכחה) שהיא קרובה ומקורבה ביותר לבעלי-חיים. נח. ברם, מספיקים גם הדברים שנאמרו כעת לשם הוכחה, משום מה נדמה, שהנחש הוציא 15 קול אנושי. לפיכך סבורני, כי גם בחוקים המיוחדים, שכתב (משה) שם על בעלי-חיים: מה מותר לאכול ומה אסור, הלל ביחוד את המכונה בשם 'הלוחם-בנחשים'—שרץ, אשר לו כרעים ממעל לרגליו, שבהן רגיל הוא 'לנתר על הארץ', (ויקרא י"א כ"א), ולהתרומם למעלה, כמו מין 164 הארבה. שכן, הלוחם-בנחשים, כנראה לי, אינו, באופן סומבולי, אלא ההתאפקות, העורכת תגרה בלתי-פוסקת ומלחמה ללא-שלום עם אי- 20 ההסתפקות והתאוה. כי זו (ההתאפקות) חובבת ביחוד את הפשטות ואת

1 שמחים בתאוה: המלה היוונית ἡδονή (hedone), שפילון משתמש בה בחלק זה של ספרו, פירושה גם תאוה וגם תענוג. כאן יותר נכון היה להשתמש במונח תענוג, אולם במקור כתובה אותה המלה, כמו מקודם, בסעיף 157 ואילך, ששם מדובר על התאוה.

17 'הלוחם בנחשים': כך תרגמו ה-LXX את המלה 'חגב' בויקרא י"א, כ"ב. על יסוד התרגום הזה (ophiomaches-ὄφιουμάχης—לוחם בנחשים), מתאר פילון את החיה כסמל ההתאפקות, המדה הטובה אצל הסטואים, ומציגה לעומת התאוה האפיקוריית. איוו חיה תארו לעצמם פילון וה-LXX, אם זהו מין ארבה הנלחם עם נחשים, כנזכר אצל אריסטו בתולדות החיות 4, 7, IX, או היא תולדת פרעה, כפי שמבאר אחד הלכסיקוגרפים היווניים—לא ברור. אולם הביאור השני מתנגד לתיאור החיה בויקרא, י"א, כ"א. החיה נזכרת עוד פעמים בכתבי פילון, 'אלגוריות החוקים' II 105, ועל החוקים המיוחדים IV 114.

18 על הארץ: כך כתוב בתורה וב-LXX. ואולם אצל פילון כתוב 'מעל הארץ'.

מעוט-הצרכים, ומה שנחוץ לחיים רציניים וקדושים, וזו (התאוה) – את ההתעסקות בקטנות ואת המותרות, הנעשים גורמים לעדון ולפנוק בשביל הנשמה והגוף ועל ידן מתהוים, לפי נבוגי-דעת, החיים החוטאים והיגעים יותר ממות.

5 נט. והנה, התאוה אינה מעיזה להגיש את תחבולות-קסמיה ומרמותיה לפני הגבר, אלא לפני האשה, ובעזרתה—לפניו, באופן זריז מאד וקולע אל המטרה. כי, בתוכנו: הדעת תופסת עמדה של גבר, והתחושה – של אשה. והנה, התאוה נתקלת תחילה בחושים וחיה בתוכם, ועל ידם היא מרמה גם את ההגמון, הדעת. כי, אחרי שכל אחד מהחושים נשתעבד לקסמיה, הרי הם שמחים בדברים המוגשים להם: הראיה בשלל הצבעים והצורות, השמע בהרמוניות שבקולות, הטעם במתיקות שבעסיסים, והריח בבשמי-האדים המתקטרים ועולים; ובקבלם את המתנות הם מגישים אותן, כמו עבדים לאדונם, לשכל, ומביאים, כאילו פרקליט, את הפתוי, שלא ידחה (השכל) שום אחת מהן בהחלט. והוא נלכד מיד ונעשה משועבד במקום הגמון, ועבד במקום 10 אדון, ובמקום אורח—גולה, ובן-תמותה במקום אלמותי. כי אין להסיח דעת כל-עיקר, שהתאוה, בהיותה כוונה ונואפה, שואפת למצוא אוהב, ומחפשת סרסורים, שבעזרתם תצוד אותו, ומסרסרים לה וממציאים את האוהב – החושים; ואחרי שכבשה אותם, היא משעבדת בקלות את הדעת, ובהביאם את התופעות החיצוניות פנימה, הם (החושים) 20 מבשרים ומראים לה אותן, ע"י זה שחוקקים בתוכה את הטפוסים של כל הדברים, ומתקינים בה את ההפעלה המתאמת. כי, כמו שעוה, היא (הדעת) מקבלת ע"י החושים את המוצגים, שבעזרתם היא תופסת את הגופים, הואיל ומעצמה אין היא יכולה (לתפסם). כפי שאמרתי כבר.

26 ס. ברם, מיד מצאו את שכר-התאוה – אלה שנעשו, הראשונים, עבדים להפעלה עזה ושאין לה תרופה; האשה, בקבלה עליה יסורים עצומים: יסורים שבחבלי-הלידה ושבצרות התכופות זו אחר זו ביתר החיים, וביחוד יסורים שבלידת הבנים וגידולם, הן כשהם חולים והן כשהם בריאים, הן בהיותם מאושרים והן בהיותם בלתי-

- מאושרים, וכן (קבלה עליה) את שלילת החופש שלה ושלטון מצד הגבר
 החי אתה, שמן ההכרח לציית לפקודותיו, והגבר, מצדו, (קבל
 עבודות ותלאות ויגיעות רצופות לשם השגת הצרכים, ושלילת
 הנכסים האוטומטיים, שהארץ למודה היתה להביאם בלי מלאכת
 עבודת-האדמה. ז. א. חיים קשורים בעמל בלתי-פוסק לשם מציאת
 5 מחיתו ומונו, שלא יגוע ברעב. כי סבורני, כשם שהשמש
 והירח מאירים תמיד, אחרי שנצטוו פעם מיד בראשית בריאת הכל,
 ושומרים על מצות אלוה לא משום איזה טעם אחר, אלא מפני שהמדה
 הרעה הוגלתה הרחק מגבולות השמים – באותו האופן היה יכול גם
 החלק העמוק והפורה של האדמה להביא שפע רב בכל אחת מתקופות
 10 השנה, בלי מלאכתם והשתתפותם של אנשים עובדי-אדמה. אולם
 כעת, כאשר רק התחילה המדה הרעה לעלות בהצלחתה על המדות
 הטובות, נעצרו המעיינות הנצחיים של חסדי אלוה, פן יתנו את
 169 מתנותיהם לבלתי-ראויים. הנה, אמנם נחוץ היה, שמין בני-האדם, אם
 15 היה עליו לקבל את העונש המתאים, ישמד בגלל כפית-טובה לאלהים,
 בעל-החסד והמציל. ברם, הוא, הואיל וחונן הוא מטבעו, אחז במדת
 רחמים והקטין את מדת העונש, ונתן לו, אמנם, למין האנושי להתקיים,
 אבל לא הספיק לו יותר את מזונותיו באותו הדרך, מן המוכן, שלא
 ישגו ולא יזידו, בהשתמשם בשני דברים רעים: בטלה ושובע.
- 20 סא. כאלה הם חיי (האנשים), שבתחילה הם מתהלכים באין
 עון ובתום ואחר-כך מבכרים את המדה הרעה על המדה הטובה.
 ע"י בריאת-העולם האמורה מלמדנו (משה) אמנם גם הרבה
 דברים אחרים, אך חמשה מהם הם היפים ביותר והטובים מכולם.
 הראשון: שיש אלוהות ושהיא קיימת – מחמת האַתְּאִיסְטִים, שמהם
 25 יש שמפקקים במציאותה ופוסחים על שתי סעיפים, ויש מחוצפים
 יותר, שאפילו העיוז לומר, שהיא (האלהות) בכלל איננה, ושמדברים
 עליה רק בני-אדם המחשיכים את האמת ביצירות-דמיון אגדיות.
 171 הדבר השני: שהאלהים הוא אחד – מחמת מיסדי תורת

25 ופוסחים... סעיפים: הכונה לפילוסופים הקַסְטִים, שנתרו מלהביע דעה מחלטה, וחשבו שיתכן, כי שני משפטים מתנגדים זה לזה יכולים להיות שניהם נכונים במדה שווה.

- הפולוֹתֶאסמוֹס, אשר אינם מתאדמים מבושה, בהעבירים את השפל ביותר בין המשטרים הרעים. את שלטון ההמון מן הארץ אל השמים. הדבר השלישי: כפי שנאמר כבר, כי העולם נברא – מחמת אלה, הסוברים כי הוא בלתי־נברא ונצחי, ואינם מיחסים לאלהים 10
- 5 דבר מן הדברים החשובים. הדבר הרביעי: שהעולם הוא גם אחד. מפני שגם היוצר אחד הוא, שע"י יחידותו השווה את מפעלו לעצמו, כי השתמש בכל החומר כולו לשם יצירת הכל. שכן לא היה כלל אלמלי לא חובר ואוחד מכל החלקים (של החומר). שהרי יש משערים, כי קיימים עולמות יותר (מאחד) ויש, אשר (משערים) אפילו (כי קיימים עולמות) לאין מספר, והם בעצמם, אליבא דאמת, בלתי־מנוסים ובורים 10
- בדברים. שיפה לקנות דעת עליהם. הדבר החמישי: שאלהים גם משגיח על העולם. כי, שהבורא דואג תמיד לנברא – הרי זה הכרחי הוא לפי חוקי הטבע ומשפטיו. שלפיהם דואגים גם האבות לבניהם.
- והנה, מי שלמד, אך לא באזניו יותר מאשר בדעתו, וחקק 172
- 15 בנשמתו את אלה האידיאות הנפלאות והיקרות מאד: כי יש אלהים והוא קים, וכי אחד הוא ההווה באמת, וכי ברא את העולם וברא אותו אחד, כפי שנאמר, בהשוותו אותו ע"י יחידותו לעצמו, וכי תמיד הוא משגיח על העולם הנברא. זה יחיה חיים מאושרים ומבורכים, מפני שנחקקו בו תורות של יראת־אלהים ושל קדושה.

3 כפי שנאמר כבר: ע' לעיל 7. 8 חובר ... החלקים: פילון מתנגד לדעת האפיקוריים, שקבלו את תורתו של דימוקריטוס, כי העולם מורכב מחלקים קטנים – אטומים – לאין מספר. הוא מסכים לדעת אפלטון והסטואים, שהעולם הוא אחד (השוה למשל, אפלטון, טימאיוס, 31a, b) 10 לאין מספר ... בלתי־מנוסים: פילון משתמש כאן לפי דוגמת אפלטון (טימאיוס, 55c) בצורת "לשון נופל על לשון". "אין מספר" ביוונית – *(apeiros) ἀπειρος*, ובלתי־מנוסה" ביוונית – אותה המלה, אמנם משורש אחר. 17 כפי שנאמר: ע' לעיל 171.

נספחות

- 5 (עמ' 4 שו' 9) οἰκεῖον : יש לגרום οἰκοθεν.
- 11 (עמ' 6 שו' 10) ἀπεριμάχητον δὲ δόγμα : יש למלא ἀπεριμάχητον δὲ δόγμα
<τὸ> δόγμα
- 20 (עמ' 10 שו' 7) τὸν ταῦτα διακοσμήσαντα : יש לתקן τὸν ταῦτα διακοσμήσαντα
24 (עמ' 12 שו' 2) κοσμοποιοῦντος : יש למלא κοσμοποιοῦντος <εἶν ἔννο> κοσμοποιοῦντος
- 30 (עמ' 14 שו' 9) φῶς ἀκαλόν ὅτι ὑπερβαλλόντως : כך ברוב כה"י. אחרי φῶς
וְיִנְדְּלֶנָּה מַכְנִיסִים .פּהִינּוּ .בכ"י V ואצל אֲוֶסְבִּיּוֹס ὑπερβάλλον .יש לתקן ; φῶς, τὸ δὲ
<ὄν> τως, καλόν (scil. ὠνόμασε) ὅτι ὑπερβάλλον.
- 50 (עמ' 22 שו' 1) τὸ μὲν οὖν ἐν ἐπιπέδῳ τρίγωνον ἴσταται μέχρι τριάδος : יש לתקן
<συν> ἴσταται τὸ μὲν οὖν ἐν ἐπιπέδῳ τρίγωνον ἴσταται μέχρι τριάδος.
- 130 (עמ' 53 שו' 3) κατὰ μέρος ἀθρόα πάντα : החוספה של כהן <ἀλλ> אחרי
μέρος, בניגוד לכל כה"י מיותרת.
- 153 (עמ' 61 שו' 21) τῶν δ' οὐχ ὅμοιον : יש לגרום ἡμερον.